

Cez'in kızı Safiyye ile evlendirdi ve kızın mehrini de kendisi verdi. Fazl'in bu evlilikten yalnız Ümmü Külsüm adında bir kızı oldu. Ümmü Külsüm önce Hz. Hasan'la evlenmiş, daha sonra ondan ayrılarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile nikâhlanmıştı. Son hastalığında Hz. Ali ile birlikte koluna girerek Resûl-i Ekrem'i meşcide çıkararak Fazl'in vefatı sırasında onun yanında bulunduğu ve cenazesi yıkanırken suyunu döktüğü bilinmektedir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm ordusuyla birlikte Suriye seferine katılan Fazl'in daha sonraki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakta, bu sebeple kaynaklar onun nerede ve ne zaman öldüğü hususunda çelişkili bilgiler vermektedir. Bazı kaynaklar Fazl'in Filistin'de Ecnâdeyn Savaşı'na katıldığını, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde 18'de (639) Amvâs veba salgınında Ürdün civarında öldüğünü ve Filistin'de Remle şehrindeki eski bir kabristana gömüldüğünü ileri sürmekte, bazıları da 13 (634) yılında Hâlid b. Velîd kumandasında cereyan eden Mercisuffer Savaşı'nda şehid edildiğini söylemektedir. Buhârî ve İbn Hacer'e göre ise Yermük (veya Yemâme) Savaşı'nda şehid olmuştur. İbn Hibbân onun bu sırada yirmi iki yaşında olduğunu kaydetmektedir.

Fazl b. Abbas Hz. Peygamber'den yirmi dört hadis rivayet etmiş, kendisinden de kardeşleri Abdullah ile Kusem, kardeşinin oğlu Abbas b. Ubeydullah, Ebû Hüreyre ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Genç yaşta vefat etmesi sebebiyle Abdullah b. Abbas ile Ebû Hüreyre dışındakilerin rivayetlerinin mürsel* olduğu da söylenmektedir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer meşhur hadis mecmualarında yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 210-214; Müslim, "Zekât", 167; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 54-55; VII, 399; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 114; a.m.f., *et-Târîhu's-şagîr*, I, 36; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 63; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 74, 189, 190, 212-213; İbn Hibbân, *eş-Şikâat*, III, 329-330; Kelâbâzi, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdullah el-Leylî), Beyrut 1407/1987, II, 605; İbn Mencüye, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, II, 131; İbn Abdülber, *el-İst'âb*, III, 208-210; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 18; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 366; Mizzi, *Tuhfetü'l-eşraf*, Beyrut 1403, VIII, 264-271; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-hulefâ'i'r-râsidîn*, s. 101, 182; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 208-209; a.m.f., *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 280; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistin*, Amman 1384-96/1965-76, IV/2, s. 454-456; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), V, 149.

SELMAN BAŞARAN

FAZL b. DÜKEYN

(bk. EBÛ NUAYM, Fazl b. Dükeyn).

FAZL-ı HAK HAYRÂBÂDÎ

(فضل حق الخیر آبادی)

Fazl-ı Hak b. Fazl-ı İmâm el-Ömerî el-Çiştî el-Hayrâbâdî (ö. 1279/1862)

Hindistanlı âlim.

1211'de (1796-97) Hayrâbâd'da doğdu. Hindistan'ın tanınmış âlimlerinden Fazl-ı İmâm'ın oğludur. İlk öğrenimini babasından gördükten sonra Abdülkâdir ed-Dihlevî'nin hadis derslerine devam etti; on üç yaşında tahsilini tamamladı. Doğu Hindistan Şirketi'nin Delhi komiserliğinde divan kâtabi olarak memuriyete başladı.

Mantık, felsefe, edebiyat, kelâm ve fıkıh usulü gibi aklî ve naklî ilimler alanında iyi yetişen Fazl-ı Hak şöhretiyle uzak ve yakın ülkelerden pek çok öğrenciyi cezbetmiştir. Bir yandan satranç oynarken bir yandan da Dâmâd Muhammed Bâkır'ın oldukça muğlak bir mantık metni olan *el-Ufuku'l-mübîn* adlı eserini rahatlıkla okuttuğu söylenir. Hz. Peygamber'in bir benzerinin olamayacağı konusunda Muhammed İsmâil Şehîd ile uzun bir tartışmaya girdi ve ona reddiye olarak birkaç risâle yazdı. Bu tartışma Delhi halkını büyük ölçüde etkiledi; hatta devrin hükümdarı II. Bahadır Şah ile şair Mirza Gâlib de tartışmalara katıldılar. İhtilâf uzayıp kötü bir mecraaya girince Fazl-ı Hak resmî nüfuzunu kullanarak aşırı bir Şîî olan Delhi muhafızı Mirza Han'ı İsmâil Şehîd'e karşı tedbir almaya ikna etti. Bunun üzerine İsmâil Şehîd, Delhi Cuma Camii'nde yirmi beş yıldan beri sürdürdüğü vaaz faaliyetinden men edildi.

1857 yılında İngilizler'e karşı başlatılan ayaklanmada öncülük yapan Fazl-ı Hak ihanetle suçlanarak ömür boyu sürgün cezasına mahkûm edildi. Sürgünde bulunduğu Andaman adalarında (Kâlâ Pânî) öldü ve oraya defnedildi. Fazl-ı Hakk'ın Çiştî nisbesi Serkis ve Brockelmann tarafından yanlış olarak Habeşî şeklinde verilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Hediyyetü's-sa'âdiyye fi'l-hikmeti't-tabî'iyye*. Oğlu Abdülhak tarafından tamamlanan (Kanpûr 1283, 1288, 1292; Kahire 1322) ve Râmpûr Valisi Muhammed Saîd Han'a ithaf edilen eserde Aristo felsefesi işlenmiştir (eserin bir özeti için bk. Zubaid Ahmad, s. 140-

148). 2. *er-Ravzü'l-mevcûd fi tahkîki haqîkati'l-vücûd* (Brockelmann, II, 855). 3. *Hâşiye 'alâ Şerhi Süllemlî-'ulûm*. Kâdî Mübârek Gapâmavî'nin eserine yaptığı hâşiyedir (Delhi 1899). 4. *er-Risâletü'l-gadriyye (eş-Şevretü'l-Hindiyye)*. Müellifin Andaman adalarında çektiği sınırları dile getirdiği hâtıratıdır. Eser Abdüşşehid Han Şîrvânî tarafından Urduca tercümesi ve bazı notlar ilâvesiyle *Bâgî Hindustân* adıyla neşredilmiştir (Bijnor 1947). Müellifin diğer belli başlı eserleri de şunlardır: *Hâşiye 'alâ Telhîş-iş-Şifâ'*, *el-Cinsü'l-gâlib fi şerhi'l-Cevheri'l-âli*, *Hâşiye 'ale'l-Ufukî'l-mübîn*, *Risâle fi't-teşkik ve fi'l-mâhiyyât*, *Risâle fi tahkîki'l-ilm ve'l-ma'ûm*, *Risâle fi tahkîki'l-ecsâm*, *Risâle fi kâtiğuriyâs*, *el-Kâfi li-halli İsâgûcî*, *Risâle fi tahkîki'l-küllî et-tabî'î* (eserlerin listesi için bk. Abdülhay el-Hasenî, VII, 376; Rahmân Ali, s. 383). Fazl-ı Hakk'ın bu eserlerden başka çoğu Hz. Peygamber'le ilgili olmak üzere bazı kasideleri de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Emir Ahmed Minâî, *İntihâb-ı Yâdgâr*, Leknev 1279/1862, s. 281-295; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, Bopal 1296/1878, s. 915; Fakîr Muhammed Cehilemî, *Hadâ'îku'l-Hanefiyye*, Leknev 1906, s. 480; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Karaçi, ts., s. 382-384; Necmülganî Râmpûrî, *Târîh-i Avaż*, Leknev 1919, V, 232; Gül Hasan Şah Panipâtî, *Tezkire-i Gausiyye*, Lahor, ts., s. 124-125; Serkis, *Mu'cem*, I, 853; Muhsin et-Tirhûti, *el-Yânî'u'l-cenî fi esânidi's-Şeyh 'Abdülganî (Keşfü'l-esrâr 'an me'ânî ehli'r-ricâl kenarında)*, Delhi 1349/1930, s. 75; Eltaf Hüseyin Hâli, *Yâdgâr-ı Gâlib*, Lahor 1932, s. 71; M. Bahâullah Güpâmavî, *Siye-rü'l-'ulemâ'*, Kanpûr 1346, s. 22-23; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 622, 854-855; Zubaid Ahmad, *Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad 1946, bk. İndeks; Abdüşşâhid Han Şîrvânî, *Bâgî Hindustân*, Bijnor 1947, s. 11-76; Seyyid Ahmed Han, *Âşârü's-şanâid*, Karaçi 1955, s. 86-96; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâtir*, VII, 374-377; Abdülhay, *Dihlî ör uski etraf*, Delhi 1958, s. 30-31, 39-40, 54-55, 61-62, 113; Abdülkâdir Râmpûrî, *Rûznâme*, Karaçi 1960, I, 258; N. K. Jain, *Muslims in India: A Biographical Dictionary*, New Delhi 1979, I, 164; Mujeeb Ashraf, *Muslim Attitudes Towards British Rule and Western Culture in India*, Delhi 1982, s. 141, 142, 143, 167, 168; İntizâmullah Şihâbî, *Meulânâ Fazl-ı Haq ve 'Abdülhak*, Bedâyün, ts.; Abdüsselâm en-Nedvî, *Hükemâ-yı İslâm*, Delhi, ts., s. 331-334; *Tahrîk*, Delhi Ağustos 1957 ve Haziran 1960 sayıları; Süreyyâ Dâr, "Allâme Fazl-ı Haq Hayrâbâdî", *Fikr u Nazr*, XXII/1, İslâmâbâd 1986, s. 51-57; A. S. Bazmee Ansari, "Fazl-ı Haqk", *EI²* (İng.), II, 735-736; a.m.f., "Fazl-ı Haq Hayrâbâdî", *İDMİ*, XV, 375-376.

A. S. BAZMEE ANSARI